

Erős Máté

Örmény kereszténység – de melyik?

Sok-sok inspiráló történetet olvastam már az örmény kereszténység születéséről. A kereszténység felvételének hivatalos dátumáról (Kr. u. 301) és a történeti vizsgálatok által meghatározott valószínűbb évszámokról (Kr. u. 313, 314). Számtalan forrás foglalkozik az új hit felvételének nehézségeiről, amit a temetkezési szokások megváltozása, a zoroasztriánus papság ellenállása és a szinte kasztrendszerteremtő házassági hagyomány okozott. Térképekkel jól illusztrált kiváló szakirodalom foglalkozik az örmény királyság „vándorlásával”, amelynek határai folytonosan változtak a fekete-tenger-parti vidékektől egészen a Földközi-tengerhez közel eső Kilíkiáig.

Jól értesült olvasóim! Felmerül egy kérdés: Ha bármelyikünk találkozna egy örmény kereszténnyel, tudná-e, hogy mit hisz, milyen hagyományhoz tartozónak vallja magát, és hogy hol érdemes kapcsolópontokat keresnünk vele? Vajon dicsérhetnénk-e őt azért, hogy egyháza ellenállt a pápa befolyásának anélkül, hogy esetleg ne sértenénk meg őt? Kérdezhetnénk-e tőle az örmény egyház évezredes egységéről anélkül, hogy darázs-fészekbe ne nyúlnánk? Kikérdezhetnénk-e őt a **Teotokhosz** ikonográfiájáról, anélkül, hogy távolságtartásáról biztosítana minket?

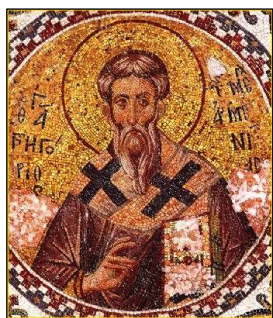
Ez a cikk, ha nem is teljes, de mindenképpen gyors fejmosást kíván nyújtani az elkerülhetetlen találkozáshoz, mintegy diplomáciai segédletként, hogy ne úgy keveredjünk egy ilyen izgalmas párbeszédbe, hogy kizárólag magunkról tudjunk beszélni. Tekinthetjük ezt olyan emlékeztető eszköznek is, amelyet a domb megmásítása után bátran elhajthatunk, vagy jobbra cserélhetünk majd. Azt sem szabad szem elől téveszteni, hogy az itt tárgyalt közösségek saját maguk által közölt történeteik az összehasonlítás során komoly faktuális eltéréseket mutatnak. Abbeli reményemben, hogy a tényszerűséghez legközelebb álló helyzetképet sikerüljön felvázolnom, mérlegelnem kellett a közösségek önreflexiójának alapos összehasonlítása és a hivatalos szakirodalom adatgyűjtése között, amiben sok esetben a pártatlan szakirodalom véleményének elfogadására hajlottam. Forrásaimat a cikk végén közlöm, hogy az olvasó saját belátása alapján akár felül is bírálhassa döntéseimet.

Azt azonban előre kell bocsátani, hogy az egyházi megosztottsággal kapcsolatos műveltségünk bizonyítása, az azt érintő vallásos közösségekben nem garantál gyors és maradandó kapcsolatteremtést. Kérem, hogy ezzel a türelemmel és megosztottsága ellenére a kereszténység melletti igazi elvi és gyakorlati kiállást magáénak tudó nemzet iránti tisztelettel morzsolgassuk a következő sorokat.

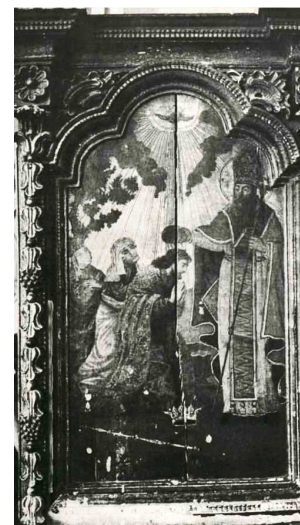
Örmény Apostoli Egyház

Az, hogy ezt az egyházat tárgyaljuk az első helyen, prima facie két dolgot is jelent. Ez az az egyház, amelyik a kereszténység felvétele óta kontinuos módon van jelen az örmény identitás és kultúra megőrzésében. Másodszor azt is, hogy nem csak ez az egy örmény keresztény egyház létezik.

Az apostoli egyház mint szervezet **Világosító Szent Gergely** hatására és **IV. Tiridatész király megtérése** és rendelkezései nyomán kezdett kiépülni. Tekintve, hogy alakulása idején egyetlen keresztény egyház létezett még és az – nyelvi, rituális és hitelvi tekintetben – bizáncinak volt tekinthető, az örmény egyházat a keleti kereszténység ezen ágához sorolhatjuk némi pontosítás kíséretében.

Mi az, amiben ortodoxnak tekinthetők? Elfogadják az első három egyetemes zsinatot: Nikea (325), Konstantinápoly (385), Efézus (431). A teljes Szentírást *astuadsashunts*-nak, azaz *Isten lehelletének* tartják. Azt nemzeti nyelven olvassák, amire a Meshrop Mastots (c. 361–439) szerzetes által életre hívott csoport, a *T'argmanits vardapetk* fordított le megteremtve ezzel az örmény irodalmi nyelvet és a göröggel megegyező olvasási irányú egyedi ábécét. 451-ben a sasánida perzsa birodalommal kiújult vallási-hatalmi bekebelezési kísérlet miatti háborúban ez az egyház hitvallást tett: „ettől a hittől senki sem tántoríthat el minket, sem angyalok, sem ember, sem kard, sem víz, sem kínzás (...) itt alant a földön nem választunk más urat a helyébe és a mennyben sem imádunk más Istent, mint Jézus Krisztust.”

Máriát *Astuadsadsin*-nak, azaz Isten-szülőnek tekintik. Elfogadják és gyakorolják a szerzetességet és az ettől külön választott remeteséget, amelyeket az alábbi típusokba sorolnak: *abeghayi* (vallásos szerzetes), *miandzant* (a remeték tanítója), *menaketsat* (magányos szerzetesek előljárói), *vanerayit* (szerzetesrendek felvigyázói), *anapataworat* (sivatagban lakó minden egyházi vezető tanítói). Ortodoxiához sorolja őket az is, hogy az egyházszervezet tekintetében elfogadják a helyi közösségek Autokefaliáját (saját kormányzáshoz való jogát).

Miben különböznek az ortodoxiától? A Triszhagion himnusz örmény változatában Krisztus kereszthalálát Isten halálának, az Atya szenvedésének tartják. Ebben az értelemben az ortodoxia szemszögéből egyrésztől *miafüziták* (azaz nem tartják Krisztus emberi és isteni természetét elválaszthatónak), másrészt *patripassziánusok*, akik tagadják az Isten szenvedésmentességének tanát.

A 451-ben kiadott kalkedoni hitvallást nem fogadják el. Az összes későbbi zsinati rendelkezést illetően pedig nem adtak ki nyilatkozatot.

Egyházuk élén nem patriarcha, hanem katolikosz áll. A folytonos vándorlás miatt azonban az örmény keresztényeknek nem egy, hanem kettő katolikosza van. Egy **Ecsmiadzínban**, egy pedig a libanoni **Anteliászban**. Bár I. Karekin páratlan történeti lehetőséghez jutva egyszerre töltötte be mindkét katolikosz szerepét, a két státuszt nem volt képes egyesíteni. A két katolikosz egymáshoz való viszonya figyelemreméltó. Különösen akkor, ha figyelembe vesszük a történeti kialakulásukhoz vezető okokat. 1054-ben az örmények akkori fővárosa, Ani, elesett. Ez hatalmas örmény vándorlási hullámot váltott ki, amelynek célja Kilíkiá volt. Az itt megalakuló új királyság váltakozó fővárosaiban székelt az akkor még

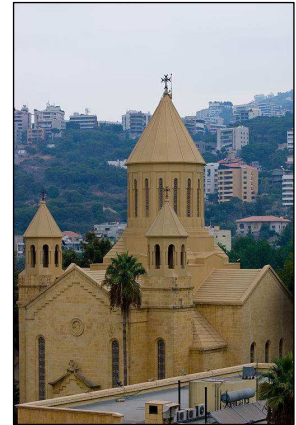
két katolikosz szerepét, a két státuszt nem volt képes egyesíteni. A két katolikosz egymáshoz való viszonya figyelemreméltó. Különösen akkor, ha figyelembe vesszük a történeti kialakulásukhoz vezető okokat. 1054-ben az örmények akkori fővárosa, Ani, elesett. Ez hatalmas örmény vándorlási hullámot váltott ki, amelynek célja Kilíkiá volt. Az itt megalakuló új királyság váltakozó fővárosaiban székelt az akkor még

szinguláris katolikosz. 1441-ben azonban I. Virapetzi néven Ecsmiadzinban katolikoszt választottak. Ekkor volt először két egyházi vezetője az örmény népnek. Az azóta a libanoni Anteliászban székelő kilíki katolikosz a szent Ecsmiadzinban megválasztott „minden örmények katolikoszát” nemcsak elismeri, hanem primátusát is elfogadja.

Örmény katolikus egyház

A római katolikus egyház azon törekvése, hogy az örményeket a pápai fennhatóság alá vezesse, igen korai időszakra vezethető vissza. A dominikánusok *Fratres Unitores* néven már az 1330-as években működtek Örményország szívében. A katolikus misszió kiteljesedése azonban a jezsuiták nevéhez fűződik és francia segédlettel jött létre. XIII. Gergely 1575-től folytonosan szorgalmazta a keleti keresztények, köztük az örmények betagozását a katolikus közösségbe. Ez az elhatározás vezetett a Congregatio de Propaganda Fidei 1622-es megalakulásához, majd a poliglott tagságú, vallási irodalmat nemzeti nyelveken közlő *Collegium Urbanum* 1627-es elindításához. Richelieu azon buzgalma, hogy az örmény Bibliát szinkronba hozza a Vulgata szövegével, az örménység iránti érdeklődés soha nem látott hullámát indította el az európai könyvkiadásban. 1633-ban kiadták Francesco Rivela latin-örmény szótárát, majd más okokból, de az érdeklődést szintén mutatva 1666-ban Amszterdamban jelent meg örmény Biblia nyomtatásban. A jezsuiták és kapucinusok missziójának első lépcsője az Isztambulban, Izmirben és **Aleppóban** létrehozott központjaikból induló tevékenységek lettek. Komoly katolikus központtá vált Lviv is, ahol a XVII. században jelentős örmény lakosság élt. Itt alapította meg a francia származású és örmények közötti missziót vezető Clemens Galanus 1664-ben a Collegium Pontificium Leopoliensis Armenorum hivatalt. Ő volt a szerzője a három kötetes, az örmény egyháztörténetet az európai olvasók számára először bemutató *Conciliations Ecclesiae Armenae Cum Romana* című műnek is.

A hivatalos megalakuláshoz azonban két irányzat létrejötte vezetett. Az egyiket az Ecsmiadzinban tanult, de 1693-ban az addigra komoly katolikus missziói központtá nőtt jezsuita szervezet hatására római befolyás alá kerülő szerzetes Mxit'ar Sebastici hívta életre. A később róla elnevezett irányzat a néhány évszázadig haldokló szerzetesi mozgalom újjáéledésének egyik vezető elemévé vált. A szervezet a növekvő antikatólikus támadások hatására Velencébe menekült, majd engedélyt kapott San Lazzaro szigetén való letelepedésre. A szerzetesi közösség végső formájában erős római hatásra a bencés rend szabályzatát vette magára.

A másik irányzat valójában a jezsuita misszió direkt vezetésével alakult 1740-ben amikor a korábban már említett aleppói központban Avraham Arciweant I. Avraham Petros néven katolikus uniós pátriárkává választották azóta is minden egyes katolikus pátriárkának a nevében a Petros is benne foglaltatik). Így az a furcsa helyzet állt elő, hogy az Ottomán Birodalomban működő tényleges belső autonómiával bíró örmény egyházi *millet* valójában két egymástól elvált közösség terévé lett. Az örmény autonóm millet vezetője a konstantinápolyi örmény pátriárka volt, aki természetesen opponálta a katolikus vezetés szándékait. Szükség volt tehát egy örmény katolikus *millet* létrehozására is, de ez csak az ottomán erők görög függetlenségi háborúban elszenvedett veresége után, 1831-ben történt meg. Az örmény katolicizmus a Mxit'ar vezette irányzathoz képest sokkal nyíltabban hordozta a latin közösséghez való tartozását, ezért a szerzetesi közösség az örmény apostoli egyházhoz való visszatérés reményében az újracsatlakozás mellett foglalt állást. Bár a katolikusok megalakíthatták saját autonó-

miájukat, vezetőt küldhettek Isztambulba, nem ők lettek az utolsó hivatalosan is bejegyzett *millet*.

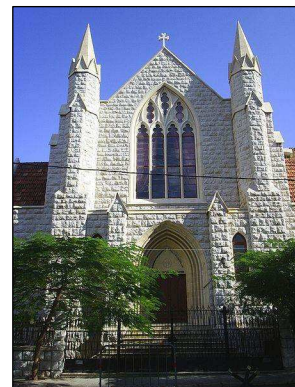
Az első örmény evangéliumi egyház

Az 1810-ben egy vihar utáni imakör nyomán öt Williams College-i hallgató megalakította az **American Board of Commissioners for Foreign Missions**-t (ABCFM), amely az egész világot missziói területként jelölte meg. A néhány évvel később egész Kínát, Srí Lankát, Indiát és a Közel-Keletet behálózó szervezet az örmények között is végzett missziói munkát, aminek hatására 1830-ban a konstantinápolyi örmény pátriárka és az ecsmiadzini katolikosz tiltakozása ellenére isko-

lákat nyitottak több nagyvárosban, köztük Izmirben is. Céljaikat politikai szándékok is követték. Nagy-Britannia, Egyesült Államok és Poroszország támogatását is sikerült megnyerniük ahhoz, hogy protestáns örmény millet jöhessen létre. Ennek megalakulása azonban több perspektívából is szemlélhető minden faktuális ellentmondástól mentesen, pusztán a hangsúlyok különbsége hordoz végzetes különbségeket az események megítélésében.

Az első örmény evangéliumi egyház saját megalakulását 1846. július 1-re teszi, amikor őket az Örmény Apostoli Egyház exkommunikálta. Első hivatalos gyülekezetük megalapítása is erre a dátumra tehető. Ekkor jött létre az első különálló közösségük Konstantinápolyban. Nehézséget jelent azonban, hogy ez a közösség önmagát már 1936-ban kis közösségnek, működő gyülekezetnek tekintette. Nehézséget jelent az értelmezésben továbbá az is, hogy a **Bejrútban** működő örmény evangéliumi közösség is elsőnek tartja magát, és alapítását az amerikai misszió előtti dátumra, 1922-re teszi, ami hitvallási elkötelezettsége és az amerikai protestantizmus lényegi egyezése miatt nem mentes az ellentmondástól.

Azt, hogy az evangéliumi közösség alakulása inkább az amerikai protestantizmus hatására vagy éppen az apostoli egyházban közösségi bibliaolvasás hatására keletkező másképpen gondolkodók parányi 13 fős közösségéből indult ki, nehéz eldönteni. Az mindenestre fontos szempont lehet a kérdés eldöntésében, hogy az evangéliumi közösség majdnem teljes tagsága az évek folyamán az Egyesült Államokba illetve Kanadába emigrált.

Kedves olvasóim, hogy érezzék a bevezetés nyitottságát és befejezetlenségét, kérem zárásként olvassák el az első örmény evangéliumi egyház hitvallásának főbb elemeit!

- Csak a Szentháromságot lehet imádatban részesíteni.
- Ikonok, ereklyék és a kereszt inkompatibilisek a Lélek vezetésével és az Evangéliummal.
- A Biblia az egyetlen hiteles zsinórmérték.
- Krisztus az Egyház egyetlen feje és üdvözítője, csak általa lehet megváltáshoz jutni.
- Üdvösség csak hit által érhető el. A cselekedetek nem üdvszerzők.
- Bármely keresztény közösség alapíthat gyülekezetet.
- Két szentség létezik: keresztség és úrvacsora.

Felhasznált irodalom

- Cowe, S. Peter: *Church and diaspora: the case of the Armenians in The cambridge history of christianity: Eastern Christianity*. (ed. Angold, M.) CUP 2008. Cambridge
- Nersessian, Vrej: *Armenian Christianity in Blackwell companion to Eastern Christianity*. (ed. Parry, K.) Blackwell 2007. Cambridge
- Panossian, Razmik: *The Armenians from kings and priests to merchants and commissars*. Hurst&Co. 2006. London
- Redgate, Elizabeth: *Armenians Blackwell*. 2006. Cambridge
- Thomson, Robert W.: *Armenians in The Cambridge History of the Byzantine Empire*. (ed. Shepard, J.) CUP 2007. Cambridge

Egyházi önreflexiók

http://en.wikipedia.org/wiki/First_Armenian_Evangelical_Church

http://en.wikipedia.org/wiki/American_Board_of_Commissioners_for_Foreign_Missions

http://en.wikipedia.org/wiki/Armenian_Catholic_Church

<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/177347/Eastern-rite-church>

http://en.wikipedia.org/wiki/Armenian_Apostolic_Church

<http://www.armenianprelacy.org/>

http://www.armeniancatholic.org/inside.php?lang=en&page_id=10